

British Embassy
Kyiv

УКРАЇНЬСЬКА ГЕЛЬСІНЬСЬКА
СПІЛКА З ПРАВ ЛЮДИНИ

Regional
Center for
Human Rights

РЕКОМЕНДАЦІЇ

(дорожня карта)

щодо політики реінтеграції
дітей та молоді, які перебували
в окупації

ПРОБЛЕМА, НА РОЗВ'ЯЗАННЯ ЯКОЇ СПРЯМОВАНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Наслідком збройної агресії Російської Федерації проти України стала тимчасова окупація частини території країни.

Наразі під контролем держави-окупанта перебуває майже

26% української території¹.

Заручниками держави-окупанта станом на 2024 рік стали майже

1,6 млн українських дітей².

Внаслідок тимчасової окупації, яка триває вже 10 років, українська освіта зазнала незворотних змін: на Кримському півострові та на тимчасово окупованих окремих територіях України, що входять до складу Донецької та Луганської областей, освіта була знищена повністю, а з 2022 року — знищується на тимчасово окупованих окремих територіях України, що входять до складу Запорізької та Херсонської областей. Діти, котрі перебувають на тимчасово окупованих територіях, стають об'єктами «російського державного перевиховання». «Перевиховання» ведеться через російське освітнє середовище, де діти змушені навчатися за російськими стандартами, програмами, навчальними матеріалами. Також широко розгорнута російська система «патріотичного виховання», яка має на меті формування російської громадянської ідентичності, впровадження російських традиційних цінностей, мілітаризацію свідомості й лояльне ставлення до воєнних дій, розв'язаних Росією на території України.

Положення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права у сфері прав людини вказують на протиправність таких дій РФ.

Міжнародне право, хоч і покладає широке коло обов'язків на державу-окупанта, водночас не знімає відповідальності з держави-суверена, зокрема не звільняє її від зобов'язань щодо забезпечення доступності освіти для всіх громадян, як це передбачено статтею 39 Конвенції ООН про права дитини.

Саме тому питання реінтеграції дітей та молоді, які перебували в окупації, повинно бути в постійному фокусі уваги держави і суспільства. Усі політики держави щодо дітей та молоді, які перебували в окупації, мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу та гідність дитини.

Українська влада, організації громадянського суспільства та міжнародні партнери активно шукають способи відновлення справедливості та покарання відповідальних. Однак протиправні практики РФ щодо української освіти створюють нові проблеми щодо реінтеграції нового покоління дітей, вихованих у цілковитій лояльності та готовності служити в збройних силах РФ.

1. В. Зеленський : близько 26% території України поки залишаються окупованими Росією. Укрінформ. 5.02.2024 року: <http://surl.li/riang>

2. Дані взяті з офіційних джерел окупаційної адміністрації РФ та звітів органів державної влади України.

Розроблені Рекомендації ґрунтуються на результатах аналізу досвіду успішних і неуспішних політик реінтеграції дітей і молоді в країнах, які долали наслідки війн та внутрішніх конфліктів, а також містять оцінки релевантності цих політик стосовно українського контексту щодо подолання наслідків російсько-української війни.

Рекомендації також враховують результати дискусій із представниками українського студентства (зокрема молоді з тимчасово окупованих територій), які перемістились на підконтрольну територію України, проживши різний час в окупації.

Ефективна політика реінтеграції дітей та молоді, які перебували в окупації, стане потужним внеском в досягнення сталого миру.

Досвід України має стати прикладом, який зможе дати поштовх міжнародній спільноті для подальшого розроблення відповідних механізмів захисту дітей від ідеологічного впливу, подолання наслідків такого впливу не тільки під час збройного конфлікту, а й у мирний час.

УМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЛИ В ОКУПАЦІЇ

Формування та реалізація політик реінтеграції має враховувати різну тривалість життя людей в окупації. Війна триває, збільшується термін життя в окупації, відповідно — поглиблюється ментальний розрив між тими, хто там живе, і тими, хто живе на контрольованих Україною територіях. Ще тисячі дітей народились (народяться) в окупації. Це нове покоління, яке взагалі не матиме досвіду життя на вільних теренах України.

Ефективність реалізації політики реінтеграції дітей та молоді, які перебували в окупації, залежить від успіху реалізації інших складових політики реінтеграції деокупованих територій та людей, які там живуть, а саме: правової, економічної, соціальної.

Подолання російських наративів є чи не найбільшим викликом російсько-української війни. Тому усунення впливу російської пропаганди має забезпечуватись, разом із правовими, економічними, соціальними заходами, через комплекс заходів когнітивної деокупації в інформаційній, культурній, освітній сферах.

Концепція правосуддя перехідного періоду (Transitional Justice) має стати наскрізною лінією в політиці реінтеграції.

Усі складові політики реінтеграції мають реалізовуватись синхронно та взаємодоповнюватись.

Успіх процесів реінтеграції також пов'язаний із рівнем довіри: як до влади, так і довіри між людьми з різним досвідом війни. Має бути забезпечений рівноправний діалог із суспільством про формування та реалізацію усіх складових політики реінтеграції, особливо тих, які мають конфліктогенний характер. Такий діалог сприятиме зміцненню соціальної згуртованості та національної стійкості.

ПРИНЦИПИ ПОЛІТИКИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЛИ В ОКУПАЦІЇ:

- пріоритетність політики для держави, що включає, зокрема гарантоване бюджетування, належний моніторинг, контроль та координацію реалізації політики між усіма її акторами;
- нетравматичність для дітей і молоді процесів формування та реалізації політики, що означає створення безпечного та сприятливого середовища, використання належних терапевтичних підходів та соціальних практик щодо дітей та молоді, які перебували в окупації, як до людей, які пережили травму;
- сприяння розбудові миру та зниженню рівня поляризації в суспільстві, що передбачає активні дії держави щодо заохочення діалогу та співпраці між окремими людьми чи групами з різним світоглядом, віруваннями або ідентичністю;
- базується на підході, дружньому до дітей та молоді (враховує їхні найкращі інтереси), дозволяє реальну ефективну участь дітей та молоді у вирішенні питань, які їх стосуються, пріоритизує найкращі інтереси дитини;
- гарантоване представництво молодих людей із різним досвідом війни (які перебували в окупації, які жили на підконтрольних Україні територіях, були вивезені на територію РФ та Республіки Білорусь) в політичних переговорах, в розбудові миру, у правосудді перехідного періоду, в усіх складових політики реінтеграції та реконструкції (відновлення);
- комплексність, взаємопов'язаність і синхронність реалізації заходів із реінтеграції дітей та молоді;
- системність і довгостроковість всіх заходів політики;
- сприяння та підтримання координації між державними та недержавними акторами політики;
- уникнення дискримінації та сегрегації під час формування та реалізації політики;
- плекання патріотизму, який об'єднує дітей та молодь навколо поваги та любові до Батьківщини, її історії, культури та традицій;
- заходи політики реінтеграції не є вичерпними, мають адаптуватись під конкретну ситуацію за результатами моніторингу реалізації політики.

СТРАТЕГІЧНА МЕТА 1.**ВИСОКА ДОВІРА ДО УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ІНСТИТУТІВ БІЛЬШОСТІ ЛЮДЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ В ОКУПАЦІЇ****Операційна мета 1.1.****Розвіювання міфів і страхів, які насаджувала російська пропаганда, щодо Української держави та її інститутів****Завдання:**

- затвердити прозору та зрозумілу державну політику щодо реінтеграції дітей та молоді, які перебували в окупації, та процесів відновлення системи освіти після деокупації;
- затвердити зрозумілу, раціональну, пропорційну державну політику щодо колабораційної діяльності;
- затвердити зрозумілу, раціональну, пропорційну державну політику перехідного правосуддя, зокрема люстрації (забезпечення довіри до влади на деокупованих територіях);
- вжити всіх можливих заходів задля притягнення винних у порушенні міжнародного й національного права до відповідальності у міжнародних юрисдикційних органах, в іноземних судах на основі принципу універсальної юрисдикції, а також в українських судах;
- підготувати та забезпечити проведення інформаційних, просвітницьких, освітніх кампаній щодо висвітлення подій, які сталися і під час тимчасової окупації Росією частини території України.

Операційна мета 1.2.**Усунення перешкод в продовженні навчання дітьми та молоддю, які жили в окупації****Завдання:**

- забезпечити, де це можливо, визнання (через оперативну, прозору та зрозумілу процедуру) результатів навчання осіб, які проживали на тимчасово окупованих територіях;
- розробити та забезпечити впровадження інклюзивної національної освітньої політики, спроможної заохотити дітей та молодь із деокупованих територій додатково відвідувати ті навчальні дисципліни, викладання яких не забезпечувалося окупаційною владою, або забезпечувалося на неналежному рівні.

Операційна мета 1.3.

Забезпечення інституційної спроможності подолання освітніх розривів

Завдання:

- забезпечити підготовку кадрового резерву вчителів та інших спеціалістів у сфері освіти, компетентних працювати в навчальних закладах на деокупованих територіях;
- підтримувати координацію між урядом, Міністерством освіти та науки й іншими акторами, включно з неурядовими й міжнародними організаціями, для задоволення унікальних освітніх потреб дітей і молоді та для подолання прогалів у державному забезпеченні.

Операційна мета 1.4.

Рівні умови для всіх у реалізації соціально-економічних прав

Завдання:

- розробити та затвердити заходи з вирівнювання (позитивної дискримінації) для дітей та молоді, які перебували в окупації, для реалізації їхніх прав, зокрема (але не виключно) через запровадження квот на навчання в професійних (професійно-технічних) та вищих навчальних закладах, через визнання результатів навчання осіб, які проживали на тимчасово окупованих територіях, для їх працевлаштування;
- сприяти залученню інвестицій для відновлення і розвитку інфраструктури на деокупованих територіях, сприяти створенню робочих місць;
- заохочувати створення окремих молодіжних програм, підтримувати молодіжні ініціативи на рівні місцевих громад деокупованих територій, сприяти їх реалізації із залученням дітей та молоді, які живуть у громадах;
- розробити і впроваджувати програми громадянської участі та відповідальності для людей на деокупованих територіях;
- підтримувати дитячі та молодіжні ініціативи щодо створення та функціонування їхніх громадських об'єднань на деокупованих територіях.

СТРАТЕГІЧНА МЕТА 2.**ВІДНОВЛЕННЯ В НЕТРАВМАТИЧНИЙ СПОСІБ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ****Операційна мета 2.1.****Подолання наслідків російських нарративів. Зміна світогляду****Завдання:**

- забезпечити постійний моніторинг та чітку ідентифікацію російських нарративів, що змінюють світогляд та сприяють індоктринації молоді на ТОТ, розробити заходи протидії цим нарративам та подолання їх впливу на дітей та молодь;
- розробити та забезпечити впровадження освітніх та інформаційних продуктів, спрямованих на розвиток критичного мислення;
- переглянути зміст формальної освіти для впровадження методик і змісту, які сприятимуть зміні світогляду дітей та молоді, в нетравматичний спосіб, без стигми і дискримінації;
- сприяти створенню і поширенню творів мистецтва, які базуються на особистих історіях жертв війни (ветеранів, родин, людей, які жили в окупації, військовополонених та їхніх родин, інших людей, які зазнали впливу російсько-української війни);
- забезпечити постійне функціонування в громадах та закладах освіти безоплатної психологічної допомоги для зниження рівня агресії, формування толерантної поведінки жителів громад, учнів та студентів тощо;
- створювати інформаційні, освітні продукти (музеї, продукти кіно і радіо, соціальну рекламу, тематичні подорожі пам'ятними місцями тощо) з контентом, розрахованим на різні вікові групи, про злочини РФ, скоєні під час війни та окупації;
- забезпечити пільгові умови для відвідування дітьми та молоддю з деокупованих територій культурних та мистецьких заходів.

Операційна мета 2.2.**Адаптація змісту формальної освіти для відновлення української національної та громадянської ідентичності людей на деокупованих територіях та формування толерантного суспільства****Завдання:**

- вести постійний моніторинг та облік освітніх втрат і розривів щодо громадянських компетентностей за роки окупації;
- провести аналіз змісту освітніх програм і підручників, за якими проводили навчання на тимчасово окупованих територіях, для визначення «больо-

вих» точок російської пропаганди та методів подолання її наслідків через освіту;

- розробити спеціальні програми та методики з громадянської освіти та історії України, які враховують особливості світогляду дітей, які зазнали впливу індоктринації та пропаганди;
- забезпечити адаптацію змісту формальної освіти, надаючи перевагу між-дисциплінарному підходу, включити в програми і предмети наскрізні теми про толерантність, повагу до прав людини та різноманіття;
- адаптувати наявні, розробити нові програми та забезпечити впровадження програм із громадянської освіти, які будуть спрямовані на протидію поляризації суспільства (сприятимуть порозумінню, запобігатимуть конфліктам, розвиватимуть навички діалогу та комунікації, інші);
- підготувати підручники, навчально-методичні матеріали задля забезпечення відновлення освітнього процесу за законодавством України після деокупації.

Операційна мета 2.3.

Посилення ролі неформальної освіти у формуванні толерантного суспільства, побудови стійкого миру

Завдання:

- ввести позакласні заняття з розвитку навичок розбудови миру, навчання правам людини тощо;
- впровадити програми обміну учнями та студентами, родинами з дітьми та молоддю всередині України, для подолання проросійських наративів і розширення світогляду;
- проводити системну роботу з психологами, а після такої роботи — спільне відвідування меморіальних місць, об'єктів, зруйнованих РФ;
- впровадити практику спільних навчальних поїздок молоді з деокупованих та інших територій України за кордон (наприклад, для навчання в Міжнародній мережі Домів прав людини, відвідування Будинку Анни Франк в Амстердамі);
- використовувати нетравматичні й опосередковані теми для пропрацювання гострих тем, наприклад, через призму подій Голокосту (це майданчик, на якому рекомендовано починати працювати з правами людини);
- запровадити ознайомчі візити учнів та студентів в інші регіони України для ознайомлення з історією регіону, культурою, традиціями, а також із досвідом війни, який пережили мешканці регіону.

СТРАТЕГІЧНА МЕТА 3.**ПОДОЛАННЯ «ВОРОЖОГО» ПРОТИСТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ І РОСІЙСЬКОЇ МОВ ЯК ІНСТРУМЕНТІВ РОЗПАЛЮВАННЯ МІЖНАЦІОНАЛЬНОЇ ВОРОЖНЕЧІ РОСІЙСЬКОЮ ПРОПАГАНДОЮ****Операційна мета 3.1.**

Сприяння, в нетравматичний спосіб та без дискримінації, вихованню у родин, які жили в окупації, поваги до української мови, культури, історії

Завдання:

- запроваджувати «лагідну» українізацію в усі сфери суспільного життя, зберігаючи баланс між потребою знання державної мови та вільним вибором мови спілкування;
- сприяти поступовому введенню в побут родин, які жили в окупації, української мови, культури;
- наповнити інформаційний та культурний простір деокупованих територій творами мистецтва, культури, літератури українською мовою;
- забезпечити наповнення закладів торгівлі продукцією українського виробництва, подавати назви товарів та послуг українською мовою;
- впроваджувати поетапно вимоги щодо знання української мови (з одночасним створенням умов для безоплатного вивчення української мови) для здобуття освіти, продовження навчання, працевлаштування;
- сприяти культурним та освітнім обмінам, іншим поїздкам дітей та молоді з деокупованих територій в інші регіони України та за кордон і навпаки.

Операційна мета 3.2.

Забезпечення поступового впровадження на деокупованих територіях української мови в освіту, культуру, інформаційний простір

Завдання:

- забезпечити в кожній громаді постійну роботу безоплатних курсів української мови;
- наповнити інформаційний та культурний простір деокупованих територій творами мистецтва, культури, літератури, іншими навчальними та розважальними матеріалами для дітей і молоді українською мовою;
- забезпечити поступове впровадження української мови в навчальний процес;
- забезпечити реінтеграцію деокупованих територій до національного культурного життя.

СТРАТЕГІЧНА МЕТА 4.**ЗАПОБІГАННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ТА СЕГРЕГАЦІЇ****Операційна мета 4.1.**

Подолання негативних стереотипів в суспільстві (у людей з підконтрольних Україні територій) щодо людей, які побували в окупації

Завдання:

- сприяти створенню та поширенню творів мистецтва, інформаційної продукції, які базуються на особистих історіях людей, які жили в окупації;
- поширювати в громадах безоплатну психологічну допомогу для зниження рівня агресії, формування толерантної поведінки тощо;
- забезпечити створення і поширення соціальної реклами, спрямованої на руйнацію російських нарративів.

Операційна мета 4.2.

Забезпечення фахової готовності насамперед закладів гуманітарної сфери для роботи з дітьми та молоддю, які жили в окупації

Завдання:

- вже нині, поки триває тимчасова окупація, забезпечити підготовку кадрового резерву:
- педагогічних і науково-педагогічних працівників за спеціальними програмами роботи з дітьми, молоддю і батьками на деокупованих територіях — такі програми мають включати навички подолання російських нарративів;
- соціальних працівників для роботи з сім'ями, які жили в окупації;
- працівників закладів охорони здоров'я;
- психологів;
- фахівців фасилітованого діалогу.

Операційна мета 4.3.

Сприяння налагодженню діалогу між дітьми та молоддю з різним досвідом війни, для подолання поділу на «своїх» та «чужих»

Завдання:

- запровадити міжрегіональні (міжшкільні, міжвузівські) заняття з історії України;

- запровадити, як частину освітнього процесу, програми обміну учнів та студентів між навчальними закладами деокупованих територій та територій України, які не перебували в окупації;
- впровадити міжрегіональні зустрічі учнів та студентів з різним досвідом війни для проведення дискусій, інтелектуальних ігор з питань історії України, світової історії, літератури тощо; для обміну досвідом життя під час війни.

Операційна мета 4.4.

Подолання гендерної нерівності і розширення можливостей молодих жінок та дівчат у розбудові миру

Завдання:

- забезпечити проведення гендерно дезагрегованого аналізу заходів, передбачених у рамках політики реінтеграції, а також потенційних результатів їхньої імплементації;
- підтримувати реалізацію ініціатив, спрямованих на задоволення особливих потреб представників різних гендерних груп, у контексті розбудови миру та реінтеграції деокупованих територій;
- запровадити в закладах освіти на деокупованих територіях програми навчання для подолання гендерних стереотипів, нав'язаних російською пропагандою.

СТРАТЕГІЧНА МЕТА 5.

ПОДОЛАННЯ МЕНТАЛЬНИХ ТРАВМ ТА ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Операційна мета 5.1.

Створення безпечного простору в громадах

Завдання:

- створити Національний ресурсний центр при одному з провідних державних університетів для підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів, які працюватимуть з дітьми та молоддю із деокупованих територій;
- розробити та впровадити програми роботи психологів з родинами, в яких є діти та молодь;
- спрямувати видатки з місцевих бюджетів і державного бюджету на підготовку та підвищення кваліфікації спеціалістів для психологічної реабілітації дітей та молоді з деокупованих територій, а також на діяльність ресурсних груп при місцевих закладах освіти.

Операційна мета 5.2.

Створення безпечного простору в закладах освіти

Завдання:

- створити в закладах освіти на деокупованих територіях ресурсні групи з психосоціальної підтримки та відновлення ментального здоров'я дітей, молоді та членів їхніх сімей;
- забезпечити роботу психолога в кожному закладі освіти, безоплатно для дітей, молоді та їх сімей;
- ввести арттерапію в програму формальної освіти.

СТРАТЕГІЧНА МЕТА 6.

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ТА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ

Операційна мета 6.1.

Формування новітньої історії України через особистий досвід людей, які пережили війну

Завдання:

- документувати досвід дітей та молоді в максимально нетравматичний спосіб;
- висвітлювати події війни через особисті історії, без політичного забарвлення;
- висвітлювати через «усну історію» різний досвід людей, які пережили війну як воїни, військовополонені та їхні сім'ї, медики на війні, волонтери, добровольці, внутрішньо переміщені особи, люди, які шукали тимчасовий захист в країнах Європи, люди, які жили в окупації, люди, які жили в тилу, громадські активісти, посадовці органів влади, в інших ситуаціях, без знецінення їх досвіду та стигми;
- створити Центр верифікованої інформації щодо збройної агресії РФ та інших держав проти України, перебігу російсько-української війни, окупації та звільнення українських територій, а також порушень і злочинів за національним і міжнародним правом, які супроводжували дані процеси;
- розробити та впроваджувати актуальну і комплексну стратегію політики пам'яті.

Операційна мета 6.2.

Формування політики пам'яті через участь дітей та молоді в діалогах та суспільній дискусії

Завдання:

- залучати молодь, яка жила в окупації, до публічних дискурсів щодо політики пам'яті, створення меморіальних комплексів, центрів пам'яті, до процесів документування подій окупації (які передували окупації, перебігу окупації тощо);
- заохочувати проведення учнівських та студентських аналітичних досліджень, конференцій, інших наукових або публічних заходів з тематики, пов'язаної з періодом російської окупації;
- сприяти залученню ЮНІСЕФ, інших агенцій ООН, Ради Європи, Організації безпеки й співробітництва в Європі тощо до реалізації заходів у сфері забезпечення права на правду дітей та молоді з деокупованих територій України та меморіалізації;
- гарантувати ефективну участь дітей та молоді в процесах правосуддя перехідного періоду.

СТРАТЕГІЧНА МЕТА 7.

ЕФЕКТИВНА УЧАСТЬ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ У ПРОЦЕСАХ ДЕОКУПАЦІЇ, РЕІНТЕГРАЦІЇ ТА РОЗБУДОВИ МИРУ

Операційна мета 7.1.

Забезпечення умов для постійного ініціативного представництва дітей та молоді в процесах формування та реалізації політик на місцевому, регіональному та національному рівнях

Завдання:

- розробити та імплементувати інструменти участі дітей та молоді в формуванні та реалізації політик на місцевому, регіональному та національному рівнях; а також інструменти участі в політичному житті громади та країни;
- заохочувати бюджетування з місцевих та державного бюджету для підтримки молодіжних діалогових ініціатив та місцевих процесів подолання радикалізації та вирішення конфліктів;
- сприяти створенню дитячих і молодіжних рад при органах місцевого самоврядування та підтримувати їхню діяльність, сприяти заснуванню та діяльності дитячих і молодіжних організацій громадянського суспільства (медіа, громадських організацій, неформальних платформ тощо).

Операційна мета 7.2.

Посилення ролі громад та міжрегіонального співробітництва в підтримці ініціатив дітей та молоді

Завдання:

- забезпечувати в громадах можливість для працевлаштування молоді, для професійної підтримки студентів, які навчаються за відповідними спеціальностями, сприяти розвитку молодіжного підприємництва;
- розробити та запровадити заходи підтримки молодіжних ініціатив в питаннях розбудови миру, розвитку місцевої економіки, науки та інновацій тощо;
- сприяти міжрегіональному співробітництву громад, районів, областей для працевлаштування молоді, професійної підтримки студентів, які навчаються за відповідними спеціальностями, сприяти розвитку молодіжного підприємництва.

АКТОРИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ:

- територіальні громади;
- органи місцевого самоврядування;
- органи державної влади;
- заклади освіти; наукові установи; заклади культури;
- дорослі, які були дітьми в період окупації, сім'ї, діти, молодь;
- організації громадянського суспільства, зокрема молодіжні та дитячі громадські організації;
- неформальні громадські ініціативи (мережі, платформи, об'єднання);
- організації роботодавців, профспілки, об'єднання організацій роботодавців, об'єднання профспілок;
- медіа;
- міжнародні організації, уряди країн-партнерів;
- неурядові міжнародні організації;
- суб'єкти бізнесу.

З 2011 року, з
українського Криму

Наша місія

Наближаємо реінтеграцію
населення деокупованих
територій та закладаємо ос-
нови гарантій неповторення

almenda.ngo@gmail.com

